

Kalita I. *Literatura jako způsob poznání světa*
Sborník z mezinárodního semináře
Výuka národní literatury v mezipředmětových vztazích;
PF UJEP, Ústí nad Labem, ISBN 80-7044-767-2, 2006, c. 25-31.

Literatura jako způsob poznání světa

Inna Kalita

Literatura je prostředkem k poznání světa i sebe. Je to předmět, který je nejtěsněji spjat se všemi ostatními, především s jazykem, dějepisem, zeměpisem, předmět, který učí žít a chápat svět kolem nás. Metodické přístupy ke studiu literatury mají v každé zemi své zvláštnosti. Existují i zvláštnosti nemetodického charakteru, které ovlivňují studium literatury a její pochopení žáky.

Specifičnost výuky národní literatury v běloruské střední škole se projevuje hned v několika aspektech. První, na němž jsou založeny všechny ostatní, je aspekt historický. Dualita běloruského myšlení má hluboké historické kořeny. Asimilační program Ruského impéria, který byl zaměřen na „okrajové oblasti“ státu v 19. století, a potom sovětská politika rusifikace, směřovaná na sjednocení sovětských národů v jednu sovětskou národnost, musela zanechat své stopy. Do 21. století Bělorusové vstoupili jako národnost vysoce vzdělaná, ale charakterizovaná mnohými jazykovědci jako kulturně vymírající. To, co se u mnohých národů pokládá za výhodu, u Bělorusů přerostlo v národní tragédii. Ovládnutí dvou jazyků, ruštiny a běloruštiny, je v Bělorusku normou pro všechny. Nenormálnost takové normy spočívá v tom, že roli prvního jazyka hraje jazyk sousední země, a nikoli svůj. Situace se nezměnila ani po rozpadu SSSR, oficiálně jsou za státní jazyky pokládány běloruský i ruský, ale jazykem administrativy zůstává ruština. Proto pokračuje tradiční upřednostňování ruštiny i v systému národního vzdělávání. V Bělorusku množství žáků, pro něž je vyučovacím jazykem běloruština, představuje 23, 8 %, pro 76, 1 % žáků je jazykem výuky na střední škole ruština. Jednu desetinu procenta představují další jazyky národních menšin (viz níže).

Sám pojem „běloruská škola“ dávno ztratil svůj původní význam. Pod slovem „běloruská“ by se mělo chápat „národní“, ale v Bělorusku tyto pojmy nejsou identické. Proto se typy škol obvykle dělí na následující:

1. „škola s běloruským vyučovacím jazykem“ – to je škola, kde se všechny předměty vyučují v běloruštině;
2. „škola s ruským vyučovacím jazykem“ – to je škola, kde se všechny předměty učí v ruštině s výjimkou běloruského jazyka a literatury;

3. „škola s dvěma vyučovacími jazyky“ – to je škola, kde se předměty vyučují ve dvou jazycích. Podle statistiky za šk. rok 2003-2004 v Bělorusku existuje 188 středních škol, v nichž se děti učí jazyk národních menšin (8439 žáků – polský jazyk, 284 žáků jidiš, 90 – ukrajinský, 46 – litevský).

Každým rokem roste tendence ke snížení počtu škol s běloruským vyučovacím jazykem (viz tabulka). Mateřský jazyk je sice teoreticky chráněn zákonem, ale v praxi se s ním setkáváme pouze na hodinách běloruského jazyka a literatury na střední škole, u vesnických obyvatel, v prostředí vědců – lingvistů a historiků, na odděleních běloruské filologie na vysokých školách.

Nepopulárnost mateřského jazyka je spjata s vědomím další nepoužitelnosti, protože funkce jeho „nutné znalosti“ je omezena na střední školu. Výuka na vysokých školách je založena výhradně na ruštině, proto se běloruštině věnují jen nadšenci.

Otázka zavedení běloruštiny jako vyučovacího jazyka na všech školách se v dnešní době už neklade, tato otázka se považuje za dávno existující, bolestnou a neřešitelnou, proto všechno zůstává ve starých kolejích. Děti se učí mateřskému jazyku a literatuře jako něčemu známému a blízkému, ale dávno zapomenutému. Je možné konstatovat, že větší pozornost se věnuje metodice výuky, než ideji výchovy v národním duchu.

Změny v struktuře škol	šk. rok 2003/2004 (překlad z běloruštiny) 1*		
	škola s běloruským vyučovacím jazykem	škola s ruským vyučovacím jazykem	škola s dvěma vyučovacími jazyky
Minsk	- 3	+ 19	- 16
Bresckaja	- 13	+ 9	- 10
Vicebckaja	- 15	+ 10	- 10
Homelskaja	- 2	- 5	- 1
Hrodzenskaja	- 22	+ 9	- 9
Minskaja	- 25	+ 2	-10
Mahilouskaja	+ 5	- 15	- 2
Pespublikanskija školy	Beze změn	Beze změn	- 1
Celkem	- 75	+ 29	- 59

" - " redukce počtu škol,

" + " zvětšení počtu škol.¹

Když je řeč o aktuálním procesu rozvoje běloruské literatury, přicházíme k následujícímu aspektu, který nazvěme k u l t u r o l o g i c k ý m. Běloruská mentalita, v průběhu celého rozvoje národnosti, byla charakterizována dualitou pojmání světa. To bylo dáno především geografickou polohou mezi Východem a Západem a také snahou sousedních států si Bělorusko podrobit. Dualita myšlení a chování se projevuje prakticky ve všech životních oblastech, od státní politiky až do chování v běžných životních situacích. Ačkoli je zákonem garantována státnost běloruštiny, ve skutečnosti je běloruština v oficiálních sférách přezíraným jazykem. Ale národní masy, i když běloruštinu málo užívají, přesto cítí hrdost nad existencí běloruské literatury jako národního běloruského produktu.

Současná běloruská kritika se velmi opatrně snaží komentovat současnou běloruskou literaturu. Výjimkou a inovací je přístup V. Akudoviče. Jeho chápání současného kulturního „rakursu“ hovoří o vzniku nové etapy v rozvoji literatury a kritické mysli – etapy 21. století, kterou sám Akudovič nazývá „běloruský intelektualismus“:

„S ničím konkrétně nespojený pojem „běloruský intelektualismus“ se mi zdá velmi vyhovující i proto, že současné myšlení se začalo aktivně v Bělorusku projevovat ve všech intelektuálních sférách: nejen ve filozofii a kulturologii, ale i v historii, vědě o umění, lingvistice, sociologii, politologii, publicistice atd. Ale protože ve všem vyjmenovaném (i nevyjmenovaném) se projevuje ne totálně, ne celým korpusem dané disciplíny, ale pouze významem individuálních průlomů, právě tyto jednotlivé projevy intelektuálních iniciativ můžeme charakterizovat jako „současný běloruský intelektualismus“.²⇔

Pod pojmem „současný běloruský intelektualismus“ je třeba chápat nové myšlení, ale znovu je to myšlení, které není v souladu s oficiálním stanoviskem.

¹. <http://www.giac.unibel.by/index>

². Акудовіч, В. Уводзіны ў новую літаратурную сітуацыю (ч.3.)
<http://frahmenty.knihi.com/9akudovich2.htm>

⇔ Ні да чаго канкрэтна не прытарнаванае азначэнне “беларускі інтэлектуалізм” бачыцца мне напэўна прыдатным для ўжытку яшчэ і таму, што сучаснае мысленне пачало актыўна выяўляць сябе на Беларусі амаль ва ўсіх гуманітарных сферах: не толькі ў філасофіі і культуралогіі, але і ў гісторыі, мастацтвазнаўстве, лінгвістыцы, сацыялогіі, паліталогіі, публіцыстыцы і г.д. Аднак паколькі ва ўсім пералічаным (і не пералічаным) яно выяўляе сябе не татальна, не ўсім корпусам той ці іншай дысцыпліны, а толькі ў значэнні індывідуальных прарываў, то якраз гэтыя асобныя выпадкі інтэлектуальных ініцыятываў мы і можам ахапіць азначэннем “сучасны беларускі інтэлектуалізм”.

Jak je v takovém případě možné studovat literaturu a jak to v praxi vypadá? Mezipředmětové vztahy se navazují především s běloruským jazykem, běloruskou historií a ruskou literaturou. Sama běloruská literatura, včetně osudů běloruských spisovatelů, je vhodným doplňkovým materiálem ke studiu historických a politických peripetií.

Existuje jazyková kultura školní (oficiální) a jazyková kultura neoficiální (intelektuální). Školní jazyková kultura je založena na sovětském pravopisu, který byl uzákoněn sovětskou reformou z roku 1933, jejímž cílem bylo sblížení jazyků. V důsledku této reformy došlo v běloruském jazykovém systému k různým změnám, především při písemném fixování fonetických zvláštností, byly zaměněny některé morfologické komponenty, afixy. Reforma pravopisu z roku 1933 se obvykle jinak nazývá „narkomovka“ (tj. nařízení Rady lidových komisařů z 28. srpna 1933 pod názvem „O změnách a zjednodušení běloruského pravopisu“). Pravopis existující předtím se nazývá klasický neboli „taraškevica“ (podle jména B. Taraškeviče, autora gramatiky).

Je nutné podotknout, že i v sovětské době mnozí běloruští spisovatelé, včetně klasiků běloruské literatury, nedodržovali normy „narkomovky“. Ve škole při probírání spisovatelovy tvorby to učitelé vysvětlovali jako dialektismy. Běloruská emigrace se i v sovětské epoše přidržovala klasického pravopisu. Proto za sedmdesát sovětských let mezi běloruskou sovětskou literaturou a běloruskou emigrantskou literaturou vznikla hluboká propast. Situace se začala měnit v 80. letech před rozpadem SSSR. Mladí spisovatelé začali experimentovat s klasickým pravopisem. Po rozpadu SSSR začali nahlas mluvit o nutnosti reformy pravopisu. Avšak k reformě nedošlo. A proto „narkomovka“ zůstává i dneska symbolem toho nejvíce negativního, spojeného se sovětským způsobem života.

Klasický pravopis dnes užívají nezávislá vydání a tisk opoziční prezidentu. Ale i zde vzniká několik variant, protože jde o přizpůsobení starých pravidel nové situaci. Dnes se běloruští jazykovědci nemohou shodnout na podobě nového pravopisu, je navrženo mnoho variant, ale zatím se nehovoří o datu konkrétní reformy.

„Současná existence dvou norem v Bělorusku je podmíněna existencí prvků liberální společnosti v zemi, kde se zachovaly zbytky totalitního systému. V Bělorusku přetrvávají staré oficiální struktury, zastávající se norem „narkomovky“, ale nemají ve společnosti takové postavení jako dříve a nemohou nařizovat své předpisy všem uživatelům. Nestátní sektor, vzniklý v devadesátých letech, tříští liberální písemnou a vydavatelskou praxi. V tomto sektoru se určité normativy vytvářejí živelně, bez sankcí oficiálních struktur (a v podmínkách politické konfrontace nezřídka za jejich otevřeného ignorování). Taková situace neumožňuje

v úplnosti odstranit ani jednu z variant, ale zato umožňuje jejich aktivní vzájemné ovlivňování. Ale vytvoření jednotného standardu se zatím zdá málo pravděpodobné.“³ ⇔

Školní systém užívá sovětské varianty – „narkomovky“. Nová běloruská literatura se dělí na dva tábory – ten, kdo užívá klasického pravopisu, nemá možnost vycházet ve státních nakladatelstvích. Běloruští spisovatelé staršího pokolení užívají „narkomovku“.

Funkci všenárodního hovorového jazyka a základního prostředku komunikace plní tzv. „trasjanka“. „Trasjanka“ je nekodifikovanou směsicí ruského a běloruského lexika, která je založena na běloruském fonetickém systému. „Trasjanku“ užívá většina obyvatelstva včetně prezidenta. Běloruský lingvista G. Cychun název „trasjanka“ charakterizuje jako terminologickou metaforu, která je „vytvořena v důsledku přenosu původního významu ze sféry běžného života do sféry lingvistické terminologie“⁴.

V situaci, kde ustálená hovorová norma neexistuje, škola učí normám sovětským, nezávislá vydání užívají staré normy, je to obtížné pro učitele i pro žáky.

Před učitelem stojí několik úkolů – postavit žáka před nutnost znát literární normy, rozlišovat při užití ruské a běloruské lexikální jednotky, aby se vyhnul nesprávnostem ve svém jazykovém projevu v obou jazycích. U většiny žáků je chudší slovní zásoba v běloruštině. Jejím obohacování napomáhá četba běloruské klasické literatury, což sledují školní osnovy. Z jedné strany to řeč žáků obohacuje, z druhé je to nechává stranou od probíhajících jazykových i kulturních změn.

„Všechno, co se u nás děje skutečně běloruského, děje se jen na literárním poli. Dokonce sám stát Bělorusko je spíše deklarací, a tedy pouze literárním (poetickým) obrazem. To se týká i intelektuální literatury (texty podobného charakteru z oblasti filozofie, kulturologie, politologie, historiosofie a vědy o umění) – ta vznikla a začala se v Bělorusku

³ Клімаў, І. Гісторыя складання двух стандартаў у беларускай літаратурнай мове; Роднае слова № 6, 2004, с. 46.

⇔ “Цяперашняе суіснаванне на Беларусі двух стандартаў абумоўлена прысутнасцю ў краіне, дзе захаваліся рэшткі таталітарызму, элементаў ліберальнага грамадства. На Беларусі зберагаюцца былыя афіцыйныя структуры, што абараняюць нормы традыцыйнай наркамаўкі, але яны не маюць ранейшага статусу ў грамадстве і не могуць навязаць свае прадпісанні ўсім карыстальнікам. Недзяржаўны сектар, што ўзнік у 1990-я г.г. развівае ліберальную пісьмовую і выдавецкую практыку. У гэтым сектары пэўныя нарматывы складваюцца стыхійна, без санкцыі афіцыйных структур (а ва ўмовах палітычных канфрантацый – нярэдка пры іх адкрытым ігнараванні).

⁴ Цыхун, Г. А. Крэалізаваны прадукт (трасянка як аб'ект лінгвістычнага даследвання), <http://languages.miensk.com>

*formovat ne v univerzitních kruzích nebo nějakých jiných místech, ale v oblasti umělecké literatury v atmosféře literárně uměleckých vydání*⁵.↔

V obtížné situaci se nachází i žák. Protože studium běloruského jazyka ve škole zůstává na pozicích studia narkomovského pravopisu, současná literatura se automaticky nachází v opozici, a proto nemůže proniknout do školní výuky. Proto žáci tvoří dva tábory:

- nejvšednější žáci kromě školních osnov čtou nestátní vydání a srovnávají dva systémy, jak pravopisu, tak i světového názoru

- žáci, kteří se nezajímají o literaturu, si osvojují pouze oficiální variantu.

Východiskem ze vzniklé situace by bylo dovedení jazyka k vytvoření jednotné normy – tj. pravopisné reformy, která se dnes jeví jako nemožná.

Poznámky

1. <http://www.giac.unibel.by/index>

2. Акудовіч, В. Уводзіны ў новую літаратурную сітуацыю (ч.3.)

<http://frahmenty.knihi.com/9akudovich2.htm>

3. Клімаў, І. Гісторыя складання двух стандартаў у беларуская літаратурнай мове; Роднае слова № 6, 2004, с. 46.

4. Цыхун, Г. А. Крэалізаваны прадукт (трасянка як аб'ект лінгвістычнага даследвання),

<http://languages.miensk.com>

5. Акудовіч, В. Уводзіны ў новую літаратурную сітуацыю (ч.3.)

<http://frahmenty.knihi.com/9akudovich2.htm>

Literatura

Акудовіч, В. Уводзіны ў новую літаратурную сітуацыю (ч.3.)

<http://frahmenty.knihi.com/9akudovich2.htm>

Клімаў, І. Гісторыя складання двух стандартаў у беларуская літаратурнай мове; Роднае слова № 6, 2004.

Цыхун, Г. А. Крэалізаваны прадукт (трасянка як аб'ект лінгвістычнага даследвання),

<http://languages.miensk.com>

Беларусіка / Albaruthenica кн.19 Беларуска мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы (Матэрыялы III Міжнароднага Кангрэса беларусістаў “Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый”) Мінск Беларускі кнігазбор 2001

<http://www.giac.unibel.by/index>

⁵. Акудовіч, В. Уводзіны ў новую літаратурную сітуацыю (ч.3.)

<http://frahmenty.knihi.com/9akudovich2.htm>

↔ «Адна з іх абумоўлена выключна ўнікальнасцю беларускай сітуацыі. Усё, што ў нас адбываецца ўласна беларускае, адбываецца ў полі літаратуры. Нават сама Дзяржава Беларусь – гэта хутчэй толькі дэкларатыўная фігура, а значыць усяго толькі адзін з літаратурных (паэтычных) тропай. Тое самае і інтэлектуальная літаратура (філасофічныя, культуралагічныя, паліталагічныя, гістарыясафічныя, мастацтвазнаўчыя ды іншыя тэксты пэўнага кшталту) – яна ўзнікла і пачала афармляцца на Беларусі не ва ўніверсітэцкіх колах ці якіх яшчэ іншых месцах, а ў асяродку мастацкай літаратуры, у прасторы літаратурна-мастацкіх выданняў...»

Літаратура як спосаб пазнання свету

Іна Каліта

Нетрадыцыйнасць палітычнай, моўнай і культурнай сітуацыі ў Беларусі адлюстроўваецца на школьным выхаванні і навучанні. Дуалізм беларускай свядомасці, які праяўляецца на ўсіх узроўнях, паступова прыводзіць афіцыйную моўную палітыку да разбурэння. Суіснаванне некалькіх моўных стандартаў на пачатку 21 стагоддзя вымагае рэформы правапісу, да якога не гатовыя дзяржаўныя структуры, гэтак суіснаванне таксама не спрыяе нармальнаму развіццю беларускай мовы, як ў літаратурным, так і яе размоўным варыянце.